

név is van: Lényegileg, Sürgőssen, és van egy mondat is: Hogy-ismondjamcsak.

Az egyéni nevek mellett van néhány egész tanári karra utaló név: Maffia, Banda stb.

Befejezésül: 2 - 3 évvel ezelőtt több helyről is kaptam egy 230 - 250 szót tartalmazó diáknyelvi szótárt, amely kézírással terjedt a diákok között. Ebből a szótárból hiányzanak az ízléstelen, a durva diáknyelvi szók. Nagyon örvendetes dolog ez. A tanári ragadványnevek között a külső és belső tulajdonságra utaló nevek háttérbe szorulása és az elnevezések szakra utalása valószínűleg ugyanerre a folyamatra biztosíték.

Bachát László

Sztálin és Ékkő Lola

Azok a társadalmi és politikai változások, amelyek révén immár a Magyar Köztársaságban élünk, számos nyelvi, pontosabban nyelvhasználati jelenséggel is jártak, illetőleg járnak együtt (vö. Tolcsvai Nagy Gábor: "Nyelvében él a nemzet". Hittel II 1989. , 15. sz. 54-5; Szende Tamás: A politikai kultúra néhány nyelvhasználati-pragmatikai vonatkozása (1957-1988). Nyr. CXIV 1990. , 22-30). Az efféle jelenségek nemcsak a nyelvészek figyelmét keltik föl, hanem nemegyszer magukét a nyelvhasználókéét is. Draskóczy Török Gábor - aki a szakirodalomban Török Gábor - például Magánháborgás egy ékezetért? című írásában Sztálin nevének helyesírásával foglalkozik (Népszava 1988. november 28.). A napilap adta lehetőségeknek megfelelően helyesírástörténeti okokkal és helyesírási analógiákkal bizonyítja, hogy a nevet Sztalin-nak kellene írni. "Miért e tündöklő kivétel?" - kérdezi, s szakrális helyesírásmódnak ítéli a Sztalin alakot nyelvtörténeti adalékok alapján. - Az Élet és Irodalom című hetilap 1990. június 1-jei számában Balla László (ungvári olvasó) arra emlékeztet, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi helyesírási szabályzata " ... törvénné tette a két világháború közti és a moszkvai magyar kommunista e-

migráció írásmódját, amelyben valami (logikával nehezen követhető) hódolat nyilvánulhatott meg a Nagy és Bölcs iránt: lám, ő még itt is kivétel."

Mindenek előtt jó előre bocsátanunk, hogy a helyesírási szabályzat csupán az írásbeliség egységesítésének gyakorlati eszköze, nem törvény sem nyelvi, sem egyéb vonatkozásban. Ami pedig a logika dolgát illeti, a magyar helyesírásról e tárgyban részletező lényegre töréssel írt már Deme László (MNyTK. 110. sz. 1965.). Az említett olvasói glosszában egyébként is csupán az írásmódról szólt a szerző, s megfélekedezni látszik arról, hogy a helyesírási szabályzat nem kínált és ma sem kínál kiejtési mintát. Sőt: helyesírásunk sok esetben éppenséggel a köznyelvnek tartható kiejtést követi, már amennyire ez egyáltalán lehetséges, lévén az írás lényegében a hangzó beszédnek jelekkel való rögzítése. A szóban lévő helyesírási szabályzat 294. pontja tartalmaz is ebből valamennyit: "Az orosz magánhangzóknak a hangsúlyviszonyoktól függő hosszúságát az átírásban rendszerint nem jelöljük ékezetekkel: слава = szlava (orosz kiejtéssel kb. szláva) [c.] ", és : "Kivétel: Сталин = Sztálin; valamint a -град = -grád végű helységnevek: Leningrád, Vorosilovgrád stb. Az oroszból átvett, nyelvünkben már meghonosodott szavakban természetesen a magyaros kiejtést követve é-t írunk: kombájn, kulák, szamovár stb." Mindehhez érdemes felidéznünk, hogy valójában a Sztálin névben az oroszban (illabiális, rövid) á hang van, amelyet voltaképpen sem a betűvel, sem é-val nem tud jelölni helyesírásunk. Igaz, nincsen is rá szükség, hiszen a közmagyar nyelv hangrendszerében már rég nincs benne (l. Papp István, Leíró magyar hangtan. Budapest, 1966. 70-1). S tulajdonképpen emiatt, ha a magyar írásmód az orosz követni kívánná, írhatnák a Sztálin-ban az a betűt is. Ha az orosz kiejtést akarnánk a magyar átírásban valamelyest érzékeltetni, alkalmazhatnánk az á betűt. Az a hang, amelyet a magyarban ez a betű jelöl, lényegében hosszabb kiejtési idejében különbözik az a-tól (vö. Deme László, A magyar nyelvjárások hangjainak jelölése. Debrecen, 1953. Kiny. a MNy. II. kötetéből. Uő.: MMNyR. I, 70). Tehát a Sztálin-nak írt nevet kiolvasó magyar kiejtés hasonlít jobban az eredetihez, ugyan-

is marad az illabialitás, míg a hangot mondva (s betűjét írva) ez elvész. Ezek után talán még nem is szükséges a kiejtés hangsúlyviszonyaira kitérnünk, arra azonban igen, hogy az Élet és Irodalomban említett magyar kommunista emigráció bizonyára nem ritkán hallotta ütemes tapssal kísérve és teli torokból skandálva a nevet. A ritmikus mondás, az emfatikus hangképzés és a hangsúly illabiális és hosszú é-t hozott létre. Ezt a hangélményt rögzítette a Sztálin íráskép. (Az emfatikumokról és az evokatív változatokról l. Vértés O. András, Bevezetés a magyar hangstilisztikába. NytudÉrt. 124. sz. 1987. , 16-7.) S ez az íráskép, nyomában a "sztálin"-ejtés azután elterjedt a köznyelvben.

Tanulságos megfigyelnünk, hogy a földrajzi nevekben elemként meglévő Sztálin miként fordul elő. A Zala megye földrajzi nevei (Zalaegerszeg, 1964.) Sztalim-berek, Sztalin-föld, Sztalini-ház, Sztalini-homokozsgödör, Sztalin-ut, sőt Talin ucca adatokat tartalmaz, csupán egy Sztálin-út van (247/78 az i. m. adattárában), ez Nagykanizsa városból, a többi községi adat. Somogy megye földrajzi nevei (Budapest, 1974.) Sztalin-födek, Sztalin-ház, Sztalin-rét stb. alakokat mutat. Egy Sztálin-út itt is van, a 217/17 adatszámú, Nagyatádról. Baranya megye földrajzi neveiben már a mutató is Sztalin-t ír (Pécs, 1982.). Sztalinföld ~ Sztalimföld adat a földrajzinév-gyűjtő mozgalom előttről: MNy. XLV [1949.] , 76. Tüzetesebb további vizsgálódás alighanem bizonyítaná, hogy a nyelvjárásokban, illetőleg a területi köznyelvhasználatban a "Sztalin" kiejtés volt a szokásos. Egyébként a Sztalingyertye és a sztalinorgona szavakat is a-val hallottuk mindeddig, szótárainkban nem akadunk nyomukra... -Szte hangkapcsolattal kezdődő szavaink nemigen vannak, az ÉrtSz.-ban a sztahanovista meg a sztalni van főlvéve. Az előbbinek alapszavával Török Gábor foglalkozik említett cikkében. Az ÉKsz.-ban a sztalagmit és sztalaktit, továbbá a sztatika szerepel. Az említett hangkapcsolattal E. Lőrinczy Éva A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei (Budapest, 1979.) című monográfiájának Morfémátára nem tartalmaz ilyen hangkapcsolattal kezdődő szót.

Mi az oka, hogy a közelmúltban a Sztálinnal és a sztálinizmussal foglalkozó, de másnemű írásokban is sokan a Sztálin és sztálinizmus írásmódot alkalmazzák? Honnan való ehhez a vonzalom, honnan a másik iránt az ellenszenv? Miért tündöklő a kivétel? Miféle hódolatot jelez?

Platónótól tudjuk, hogy a dolgoknak a beszédhangokkal való bizonyos mértékű leképezésének jelensége már Periklész korában is vitatéma volt, helyel-közzel az ma is. Mivel a tulajdonnév stílusjelenség, mint írja J. Soltész Katalin A tulajdonnév funkciója és jelentése című munkájában (Budapest, 1979. 129), több szempontból is vizsgálható a szerepe. A személynevek stílushatása a költői nyelvben című előadásomban 1986-ban egyebek közt Weöres Sándornak a Magyar etüdök című verseivel foglalkoztunk (Balogh Lajos - Ürdög Ferenc szerk., Névtudomány és művelődéstörténet. Zalaegerszeg, 1989. 294-7). E költeményekben 74 előfordulással 57 különböző személynév van, ezek önmagukban, tehát a versek tartalma nélkül teremtik meg a magyar(os) jellegét. Mindössze egy név, Ékkő Lola nem magyaros: "Erdő pici zöld ablaka, / benn álmodoz Árnyék Kata, / keltsen hideg éj harmata. / Márvány szoba tükrös fala, / benne szunnyadoz Ékkő Lola. / Ébredj szívem, Ékkő Lola, / vár rád tüzes ég hajnala." (Weöres Sándor, Egybegyűjtött írások. I-II. Budapest, 1970. II, 99.) - E költői szövegműnek a tüzetesebb elemzése nélkül is elmondhatjuk, hogy Ékkő Lola neve tükrös márvány keménységet, tűzzsínű szikrázást idéz(het) föl (és még sok minden mást) az olvasóban, nagy szerepe van ebben a név körüli szövegkörnyezetnek. Egy névnek és benne a beszédhangoknak bizonyos hangulatkeltező hatása szinte mindig van (l. Kovalovszky Miklós, Az irodalmi névadás. MNyTK. 34. sz. 1934. , 15; Fónagy Iván, A költői nyelv hangtanából ItF. 23. sz. 1959. és Budapest, 1989²). Az Ékkő Lola (és vele párhuzamban az Árnyék Kata nevek a tekintetben is figyelemreméltók, hogy az Ékkő-nek és az Árnyék-nak is a magánhangzói világosabbak a Lola és Kata vokálisainál (vö. Fónagy i. m.² 67 kk.), s ez is befolyásolja a köznyelvi jelentésük mellett stílushatásukat. Legfőbb hatáskeltező azonban a szövegkörnyezet, amely mintegy útbaigazítja az olvasót, segíti ráhangolódni a költő által megkívánt és létreho-

zott stílárís rezgésszámra. A sötét magánhangzók a tulajdonnevekben is a komolyság, a nyers erő, a rossz hangulatát (és még több egyebet) éreztetnek, míg a világosak derűt, simulékony-ságot, könnyedséget, a jó hangulatát (ugyancsak egyebek mellett). S ha még a tulajdonnév viselőjének valaminő tulajdonságát is kapcsolhatjuk a hangok fölkelte hatáshoz, az asszociációk tovább sorolhatók, szemantikai mezőterületük továbbterjed. A Lola és a Kata magánhangzói - most a mássalhangzókról nem szólva - nem hordoznak semmit abból a különbségből, amelyet a teljes nevek képzettársításai tartalmaznak. - (Mellesleg szólva: Az említett 1986. évi felolvasásunkat követő előadás anyagában a szerző Füst Milánnak tulajdonítja az Ékkő Lola nevet, i. h. 302, 303. Magában az előszavas előadásban a név nem szerepelt. Ellenben Weöres mellett Nagy Lászlót és Füst Milánt és persze Ékkő Lolá-t tanulmányunk emlegette...)

A Sztálin és Sztálin közötti, Török szavával "tündöklő" különbség éppolyan, mint az Ékkő Lola és az Árnyék Kata közti. A névhez és viselőjéhez tartozó széleskörű asszociációk egyetlen beszédhang váltakozásával irányítódnak; mondjuk metaforikusan, ékkő és árnyék a köztük lévő különbség. A Sztálin szóalak nem csupán "megmagyarosodott" szó, hanem a magánhangzóit tekintve világos jellegű, ennél fogva nem a kedvezőtlen képzettársítások felé húz, bár a szókezdő mássalhangzókapcsolat miatt is éppen ezt teszi. A hangsúlyos vagy más kitéüntetett szerepben levő beszédhangoknak általában fontosabb szerep jut az onomatopoiéiszisben (vö. Fónagy Iván: Virlex. V, 406; Vértés O. András i. m. 51-59 j.). E tényt is számon kell tehát tartanunk.

Aligha szorul magyarázatunkra, hogy annak idején mindig és mindenben a legkedvezőbb módozattal igyekeztek Sztálin személyét föltüntetni. Hogyan is lehetett volna például a "Sztálin a harc, és Sztálin a béke, / Felszabadulva zengjük nevét"-féle dalsorokban "Sztálin"-t zengeni, amikor a magyar magánhangzóknak á, e, a, ö, é, ő, í, ü, ű, i, ú a hangossági sorrendje (Fónagy Iván, A költői nyelv hangtanából. 65). Egyébként az á nagy hangerejét a nagyszerűség élményéhez szokás társítani a

hangszimbolikában. Így tesz például Mihail Vasziljevics Lomonoszov is: "a nagyszerűség, a hatalmas térség, magasság, az elszörnyedés kifejezésére" az á a legalkalmasabb (Fónagy i. m. 66).

A Sztálin írásmód és kiejtés a sötétnek minősülő a hang révén a Balla által mondott hódolatot, a Török említette tündöklést a beszéd hangjainak szintjén visszavenni látszik. Mint-hogy a helyesírás hagyományon is alapul, Sztálin nevének helyesírása és talán kiejtése sem alakul oly gyorsan, mint magának Sztálinnak a megítélése.

Büky László

Asszimiláció és elkülönülés Gödöllő névadásainak tükrében (1722-1895)

A személynév, család- és utónév együttesében akarva akaratlanul tulajdonságok tulajdonítását jelenti, - hogy tautológiakusan fejezzem ki magam, egy tulajdonítási folyamat, melynek egyik dimenziója az önazonosság, egyénítés, én én vagyok, én Raátz Judit vagyok, és semmiképpen nem más.

A másik dimenziója a valahova való tartozás, a közösséghez, családhoz, nemzethez, másképpen részvétel a közösségre jellemző tulajdonságokból. Mit ér az ember, ha magyar? ez a nemzeti identitástudat; a "mi" Tóthok, mi Kovácsok, mi Raátzok, a mi családunk, a geneológiai identitástudat.

Mivel a fent jelzett időszak anyagának teljes körű feldolgozása egy nagyobb léptékű munka, ezért jelen előadásomban a névadás, névválasztások tényei alapján, a teljesség igénye nélkül következtetni próbálok e korszakok betelepített, betelepült lakosságának nemzeti asszimilációs ill. identitást védő tendenciájára.

Vizsgálataimat szükségképpen meghatározzák a névanyagok lelőhelyei, a felekezeti anyakönyvek. Ilyenformán a betelepültek megoszlának a három felekezet között, s a betelepülés tényét, az izraelitákat kivéve (akik 1851-ben nagyobb számban települ-